

Yavuz Kerimoğlu

Mayınlı Sahada Rus-Ermeni Dansı

KAFKASYA

ANALİZ 11

TEMMUZ 2016

İNSAMER

İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Analiz 11

Kafkasya
Temmuz 2016

Mayınlı Sahada Rus Ermeni Dansı

©İNSAMER 2016

Bu yayının bütün hakları
İNSAMER İnsani ve Sosyal
Araştırmalar Merkezi'ne aittir.
İNSAMER'in izni olmaksızın
yayının metni herhangi
bir formda yayımlanamaz,
kopyalanamaz, çoğaltılamaz
ve dağıtımı yapılamaz. Kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.

Hazırlayan:

Yavuz Kerimoğlu

Genel Yayın Yönetmeni:

Dr. Ahmet Emin Dağ

Editör:

Ümmühan Özkan

Web Editörü:

Mervenur Lüleci Karadere

İÇİNDEKİLER

Giriş	01
Yeni Dönem Yeni Dengeler	02
Azeri-Ermeni Gerilimi ve Rusya	04
Yeni Kriz Alanlarına Dikkat!	08
Rusya'nın Gelecek Planları	10
Türkiye'nin Doğusunda Nükleer Tehdit	11
Sonuç	18

Giriş

Son dönemde dünya kamuoyu dikkatini yeniden Ermenistan-Azerbaycan çatışmalarına ve özellikle Karabağ bölgesine çevirmiş durumda. 20 yılı aşkın bir süre sonra iki taraf arasındaki gerilimin tırmanması ve dört gün süren silahlı çatışmalar bölgenin tekrar gündem olmasının en önemli sebebi. Ağır silahların kullanıldığı son süreçte, taraflar arasında yeni bir çatışma dönemi yaşanmaya başladı. Amerika ve Rusya'nın devreye girmesi ile durum sakinleştirilmiş ve ardından Haziran

ayında Azeri-Ermeni prensip anlaşması sağlanmıştı.

Tarih boyunca hep çok milletli ve çok kültürlü bir kimliğe sahip olan Güney Kafkasya'da özellikle son iki yüz yıldır yaşanan onlarca savaşta sınırlar tekrar tekrar çizildi ve her yeni müdahale bölgede on binlerce insanın ölümüne milyonlarcasının da yerinden olmasına sebep oldu. 20. yüzyıl boyunca Sovyetler Birliği'nin doğrudan işgaline giren bölge, 1990'dan itibaren tekrar çok parçalı bir kimliğe büründü.

Yeni Dönem Yeni Dengeler

Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasının ardından Güney Kafkasya'da üç yeni devlet kuruldu: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan. Bu yeni bağımsız devletler bölge halklarının beklentilerini karşılamakla birlikte, bölgeye istikrar getiren bir etkiye sahip olmadılar. Zira bağımsızlıklarını ilan etmelerinin

hemen akabinde komünist dönemde Moskova'nın politikaları sonucu bölgeye yerleştirilmiş olan kriz mayınları bir bir patlamaya başladı.

Bu süreçte ilk ateş alan yerlerden biri Gürcistan oldu. Burada Abhazlar ve Osetlerin kendi ulus devletlerini kurmak üzere mücadeleye kalkışmaları, bölgede tansiyonu yükseltti.

Ardından Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler komşu Ermenistan'la birleşme taleplerini dile getirmeye başladı ve bunun için girişimlerini arttırdı. Bütün bu gelişmeler 1991-1994 arası dönemde Güney Kafkasya'nın tamamında savaş ateşinin tekrar yanmaya başlamasına sebep oldu.

90'lı yılların ortasında bölgede yaşanan savaşlar ve sonrasında oluşan insani durumla ilgili bilanço ve yaklaşık sonuçları şöyleydi:

➤ Gürcü-Abhaz Savaşı; 10.000'e yakın can kaybı, 350.000 kadar mülteci ve Gürcistan'ın Abhazya'da kontrolü kaybetmesiyle sonuçlandı.

➤ Gürcü - Oset Savaşı; 3.000'e yakın can kaybı, 50.000 mülteci ve Gürcistan'ın Osetya'da kontrolü kaybetmesiyle sonuçlandı.

➤ Ermenistan - Azerbaycan Savaşı; 25.000'e yakın can kaybı, 1.000.000'un üzerinde mülteci ve Karabağ dâhil Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altına girmesiyle sonuçlandı.

Bölgede yaşanan gelişmeler, aktörleri birbirlerine üstün gelmek için yeni ittifak arayışlarına sevk etti. Bu çerçevede bölgede bağımsızlık mücadelesine kalkışan kimi ayrılıkçı gruplar Moskova'nın uydusu haline

gelirken, Rusya'nın Kafkas politikalarında baskı unsuru olarak kullanabildiği edilgen birer yapıya dönüştü. Örneğin Abhazya ve Osetya, Kremlin tarafından uygulanan bu politikaların bir sonucu olarak bugün Rusya'nın operasyonel birer üssü haline geldi. Günümüzde her iki ülkedeki toplam Rus askeri sayısı 8.000'i bulmuş durumda. Ekonomileri tamamen Rusya'ya bağımlı haldeki Abhazya ve Osetya vatandaşları da Rus pasaportu taşımakta.

Bağımsızlık ilanının ilk günlerinden itibaren rotasını Batı'ya yönlendirmiş olan bölgenin bir diğer ülkesi Gürcistan ise AB ve NATO'ya entegre olma çabalarını yıldan yıla arttırmakta. Ancak ülke topraklarının %18'nin kontrolü halen daha sağlanabilmiş değil. Zira ülkenin kriz bölgelerindeki çözümsüzlük sürüyor. 2008'de Güney Osetya'da meydana gelen provokatif silahlı saldırılarda ciddi artış yaşandı. Tırmanan ve har an tazeliğini koruyan bu gerilim halinin günlük yaşantısını olumsuz etkilemeye devam ederken bölgeye düzenledikleri bir gezi sırasında Polonya ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının (Kaçinski ve Saakaşvili) kortejlerinin silahlı saldırıya uğramasında olduğu gibi üst düzey yöneticileri de tehdit edecek boyutlara uzanabiliyor. 2008

yılında Gürcü ordusu her ne kadar Osetya'da kontrolü sağlamaya çalışsa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hatırlanacağı üzere, Rus askerleri sınırı geçerek bölgeye müdahalede bulunmuş ve Gürcülerin başkenti Tiflis'e 60 km kadar yaklaşarak genç Gürcü yönetimini kendi evinde tehdit etmişti. İmzalanan ateşkesten sonra Tiflis hükümeti Sovyetlerden kalma Rus askerî birliklerini ülkeden çıkartmak için girişimlerini arttırmış olsa da Gürcistan'dan çıkarılan bu askerler çok uzağa gitmemiş, komşu Ermenistan'a konuşlandırılmıştır. Tüm süreç içinde Rusya eski dönemdeki askerî ve siyasi varlığını aşamalı biçimde bölgede yeniden tesis ederken, Gürcü yönetimin bütün umutlarını bağladığı Batılı müttefikleri ciddi bir caydırıcılık ortaya koyamadı. Böylesi bir ortamda, Rusya'ya karşı askerî bir maceraya girmek istemeyen Batı, Gürcistan'ı âdeta kaderine terk etmiş gibi görünmekte.

Bölgenin bir diğer ülkesi olan Ermenistan ise bu süreçte Gürcistan'dan farklı olarak Rusya'nın yanında yer almaya ve her zaman Rusya'nın desteklediği politikalar izlemeye devam etti. Coğrafi konumu itibarıyla denizlere ve dış dünyaya açılması ancak Güneyden İran ve kuzeyden Gürcistan üzerinden mümkün olan Ermenistan, âdeta Rusya'nın Güney Kafkasya'daki askerî ve ekonomik üssü vazifesi görmeye başladı. Ekonomik sıkıntıların

dan dolayı Moskova'ya borçlanan Ermenistan sanayinin nerdeyse tamamı Rusya'nın hâkimiyetine bırakıldı. Ermenistan'da 5.000'den fazla askeri bulunan ve bunun için herhangi bir maddi bedel ödemeyen Rusya, Suriye müdahalesi ve Türkiye ile yaşadığı uçak krizinden sonra bölgedeki asker sayısını daha da arttırdı, yeni uçak ve helikopterlerle buradaki askerî gücünü takviye etti.

Azeri-Ermeni Gerilimi ve Rusya

Güney Kafkasya'da değişen askerî dengeler bölgenin bir diğer ülkesi Azerbaycan'ı oldukça tedirgin etmekte. Halen Ermeni işgali altında bulunan Karabağ ve çevresindeki sınırların güvenliği konusu, haziran ayındaki geri çekilme anlaşmasına rağmen bölgeye yapılan Rus askerî takviyesi nedeniyle bölgedeki tansiyonu tekrar artırma potansiyeli barındırıyor. Geçtiğimiz bahar aylarında sınırda çıkan çatışmalar da Azerbaycan hükümetinin bu durumdan duyduğu rahatsızlığı haklı çıkartmıştı. Can kayıplarının yaşandığı çatışmalar sebebiyle iki ülke arasında tırmanan gerginlik, güvenliği konusunda endişe

eden sivil halkın günlük yaşantısını da olumsuz etkiliyor. Bölgedeki askerî hareketlilik, sivilleri olağanüstü hal koşulları altında yaşamaya mecbur bırakıyor.

Anlaşmaya rağmen açıkça görülüyor ki, Ermenistan'ın en önemli silah tedarikçisi Rusya, iki ülke arasındaki gerilimi körükleyerek Azerbaycan'ı da kendisinden silah almaya mecbur bırakacak politikalar üretmeye devam ediyor. Rusya burada uyguladığı politikalarla hem son yıllarda iyice kötüleşen ekonomisine katkıda bulunmayı hem de iki devleti kendisine daha da bağımlı hale getirmeyi amaçlıyor. Ermenistan ve Azerbaycan Moskova'nın silah ticaretinde uyguladığı bu politikayı eleştirirler de Rusya'dan silah almaya devam ediyorlar, zira Rus hükümeti iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları kimi zaman tırmandırıp kimi zaman da tansiyonu düşürerek uyguladığı siyaseti başarılı şekilde sürdürüyor. Rusya Başbakan Yardımcısı Dmitry Rogozin'in, "Biz

satmazsak başkaları satacak. Rusya bölge piyasasından çekilirse bölgeye NATO gelir. Rusya burada dengeleri koruyor, zira biz olmazsak bozulan dengeler sonucu savaş çıkabilir.” şeklindeki sözleri Moskova hükümetinin tutumunun anlaşılması noktasında önemli ipuçları veriyor.

Mart 2016’da Kremlin’e yakınlığı ile bilinen ve Putin’e danışmanlık yapan *Valday Kulübü* adlı stratejik araştırmalar merkezi bir rapor yayımladı. “2016’da Rusya’yı Bekleyen Tehlikeler” başlıklı raporda Karabağ konusu ülke için ciddi bir sorun odağı olarak gösterilirken, yeni aktörlerin bu bölgede çözüm için yaptığı çalışmalar olumsuz olarak değerlendirmekte ve Rusya-Türkiye geriliminin bölgedeki gerginliği artıracığına dair tespitlerde bulunulmaktaydı. Nitekim birçok uzmanın üzerinde ittifak ettiği nokta, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki prensip anlaşmasını garantileyen Rusya’nın bir sonraki hamlesinin Türkiye’nin Güney Kafkasya’daki nüfuz alanlarını daraltmak olacağı yönündeydi.

Geçtiğimiz birkaç aylık süreçte bölgede yaşanan önemli gelişmelere bakıldığında Ermeni-Azeri geriliminde gözlenen sistematik tırmanışta ve sakinleşmelerde, küresel güçlerin bölgedeki politikalarının etkisi dikkat çekiyor. 30 Mart’ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile ABD Dışişleri Bakanı John Kerry arasında Amerika’da yapılan ve Azerbaycan’dan Batı’ya gidecek Güney Gaz Koridoru’nun öneminin vurgulandığı toplantılardan birkaç gün sonra yani 1 Nisan 2016 tarihinde

Ermeni ordusunun Karabağ’da ağır silahlarla çatışmalara başlaması eğer bir Rus hamlesi değil ise, büyük bir rastlantı olsa gerek.

Bu gelişme üzerine karşı saldırıya geçen Azeri ordusunun ilerleyerek

Ermenileri ciddi şekilde geri püskürtmesi akabinde bu kez Ermenistan’ın da dâhil olduğu Moskova merkezli Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (ODKB) sözcüsü Vladimir Zeynetdinov’un Azerbaycan hükümetine yönelik sert tepkisi ve uyarılarda bulunması gelişmelerin rastlantı olmadığını ortaya koyuyor.

Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden yaşanan bu restleşme sonrasında, Moskova’dan Bakü’ye yoğun diplomatik baskıları sonucu Azeri ordusunun ilerleyişi durduruldu.

kova’da yeniden ateşkes imzalaması sağlandı.

Bölgedeki son siyasi ve askerî durum, her ne kadar Ermenistan tarafından başlatılmış olsa da, topraklarına yönelik saldırılar karşısında

net tutumunu ortaya koyan Azeri hükümetinin gerekli karşılığı vermesi, bölgede askerî olarak hassas bir denge durumu ortaya çıkardı. Askerî ve insan kaynağı olarak Ermenistan’dan daha büyük bir potansiyele sahip olan Azerbaycan, bu süreçte işgal altındaki topraklarının tamamını kurtarmaya kararlı bir tutum sergileyince, bölgedeki gelişmeleri çıkarlarına uygun bulmayan Rusya’nın diplomatik baskıları sonucu Azeri ordusunun ilerleyişi durduruldu.

Bölgede 20 seneyi aşkın bir süredir Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

(AGİT) Minsk Grubu tarafından yürütülen barış görüşmeleri bir sonuç vermiş değil. Bu süreçte kuvvetlenen Azerbaycan ise mevcut statükodan duyduğu rahatsızlığı ortaya koymuş ve Türkiye tarafından da güçlü bir destek bulmuştur. Bu gelişmeler üzerine Moskova yönetimi bölgede bir oldubitti siyaseti uygulayamayacağını görmüştür.

Anlaşmazlık konuları devam eden Azeri ve Ermeni devletleri üzerinde güçlü etkisi olan Kremlin ise bu inisiyatifi her zaman kendi ekonomik ve jeopolitik çıkarları doğrultusunda gerginliği tırmandırmak veya yatıştırmak için kullanma siyasetini sürdürüyor. Bugünlerde hem siyasi çevrelerde hem de medya gündeminde Rus askerinin barış gücü adı altında Karabağ’a girmesi ve burada yerleşmesi üzerine yapılan tartışmalar yer alıyor. Azeri halkı ve siyasetleri bu tür muhtemel Rus girişimlerine sıcak bakmıyor. Kaldı ki bağımsızlıktan sonra bütün Azeri hükümetleri Rusya’ya ait askerî birliklerin ülkeden çıkartılması yönünde bir politika izlemişti. Bu çerçevede son olarak 2013’te Kabele reyonunda 2.000 asker ve teknik personeli bulunan Rus üssü kapatılmıştı.

Bugün Rus devlet adamlarının Eri van ve Bakü arasında yürüttükleri diplomasi trafiğinde Bakü’ye Karabağ çevresi ve Ermenilerin kontrolü altında bulunan beş ilçenin geri verilmesi karşılığında, Karabağ Ermenilerine askerî güvenlik garantisi verilmesi tartışılmakta. Bu noktada Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan’ın nisan ayında bir televizyon kanalına

verdiği röportajda yaptığı açıklamalar, yukarıdaki görüşü destekler nitelikte. Sarkisyan'ın Ermenilerin emniyet ve güvenliği için bölgedeki askerî garantilerin yetersizliğinden bahsetmesi, bölgeye Rusya'nın daha fazla müdahil olmasından yana olduğunu gösteriyor. Rusya Liberal Demokrat Parti başkanı ve parlamento üyesi Viladimir Jirinovski de Rus televizyonuna verdiği bir demeçte; "Kafkasya'da savaşların önlenmesi ancak Rusya bayrağının Karabağ'da ve tüm bölgede yeniden

yüceltilmesi ve dalgalanması ile olur." diyerek Rusya'nın mevcut duruma yaklaşımına dair önemli ip uçları veriyor. Putin'le birçok konuda anlaşmazlık halindeki Jirinovski'nin Kafkasya konusundaki desteği, aslında diğer tüm Rus politikacıların zihin dünyasını yansıtmaları bakımından önemli bir işaret olarak değerlendirilmeli. Zira Rus jeopolitik aklında bölgenin önemi iç siyasi farklılıklara rağmen tüm politikacıların kırmızı çizgisi durumunda.

Yeni Kriz Alanlarına Dikkat!

Moskova, Kafkasya'yı kendi kontrolünde bulundurmak için sadece bilinen kriz alanları üzerinden çalışmalar yapmıyor; yeni kriz bölgeleri üretme ve oralarındaki gerilimi savaşa kadar körüklemeye politikası da güdüyor. Bu girişimlerinden en belirginini ise Gürcistan'ın güneyinde yer alan Samtshe-Cavaheti bölgesiyle ilgili politikalarında görülmüyor. Cavaheti, eski Ahıska Türk topraklarında, yaklaşık 7.000 kilometrekareden oluşan ve %10'u Gürcistan arazisi olan bir bölge.

Türkiye ve Ermenistan'a sınırı bulunan bu bölgenin toplam nüfusu 250.000. Bu nüfusun yarısından fazlasını ise Ermeni kökenliler oluşturuyor. Bilhassa son dönemde bölgeden Erivan ve Moskova destekli 20'ye yakın bölücü ve ayrılıkçı Ermeni teşkilatının yoğun çalışma içerisinde olduğuna dair haberler geliyor. Bunlardan öne çıkanlar ise "Javahk"

ve "Aznaur" adlı sivil toplum kuruluşları ile "Daşnak" ve "Virk" adlı siyasi partiler. Bu yapılar bölgesel radyo, gazete, kilise ve köylerin neredeyse tamamında bulunan temsilcileri aracılığı ile geniş çaplı propagandalar yapmakta.

Gürcistan hükümeti Sovyetler Birliği döneminden kalan 2.000 Rus askerini 2007'de bölgeden çıkartmıştı. Bu karar Ermenilerin ciddi itirazına ve sokaklara yansıyan protesto gösterilerine sebep olmuştu. Akabinde Moskova'nın kararı ile bu askerlerin bir kısmı Ermenistan'a yerleştirildi. 2008 yılında, Gürcistan-Osetya Savaşı'ndan hemen önce, Cavaheti Ermenileri Vagan Çakalyan liderliğinde ayaklandı ve Tiflis merkezî hükümetinden kendileri için otonomi istedi. Ayaklanan Ermeniler yerel devlet kurumlarını boykot edip polis teşkilatına yönelik bombalı saldırılar gerçekleştirdi.

Bu gelişmeler üzerine Gürcü hükümeti ayrılıkçı teşkilat liderlerini tutuklayıp hapse attı ve bölgedeki bölücü atmosferi geçici de olsa dağıtmayı başardı. Lakin Ermenistan merkezli parti ve STK'ların bölgede Gürcülere göre halen oldukça etkin olduğu görülmekte. Rusça ve Ermenice dil olarak bölgede daha yaygın. Ahalinin çoğu Rusya veya Ermenistan pasaportu almış ve bu ülkelerle arasındaki bağı daha da güçlendirmek istiyor. Buna karşın Tiflis hükümeti zaman zaman pasaport kontrolü yaparak tespit ettiği kişileri Gürcistan vatandaşlığından çıkartıyor. 2015'te bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 3.000 kişiyi bulmuş durumda.

Öte yandan Stalin'in kararı ile bu topraklardan sürülen Ahıska Türklerinin geri dönüşünü sağlamayı kendine görev edinen Gürcistan hükümeti,

yerli Ermeniler tarafından sabote edilmekte. Bu potansiyel çatışma alanı, Rusya'nın Ermenistan lehine bölgeye yönelik müdahaleleri konusunda büyük bir fırsat olarak görülmekte. Bölgede Türk faktörünün artmasından endişe eden Ermeniler Ahıskaların geri dönüşüne engel olmak için her türlü açıklama ve girişimde bulunmaktan geri durmuyor. Bilhassa Erivan'dan gelen siyasi mesajlarla bölgede Türkofobiya beslenip yaygınlaştırılıyor.

Bölgeden geçen uluslararası enerji hatları Cavaheti'nin jeopolitik önemini arttırmakta. Petrol (Bakü-Tiflis-Ceyhan), doğal gaz (Bakü-Tiflis-Erzurum) ve inşaatı sona yaklaşan demir yolunun (Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars) tamamlanmasıyla Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arası ulaşım daha da kolaylaşacak. Ancak bu durum Ermenistan ve Rusya'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarına

ters düşmekte. Bölgede çıkabilecek herhangi bir istikrarsızlık veya gerilim hem doğrudan bölge devletlerini

hem de trans millî petrol şirketlerini ve enerji piyasasındaki dengeleri olumsuz etkileyecek nitelikte.

Rusya'nın Gelecek Planları

Son dönemde dünyada hızla değişen politik konjonktür, Rusya'yı Kafkasya'da kaybettiği stratejik pozisyonları yeniden kazanma konusunda harekete geçirmiş durumda. İkili ilişkiler ve ekonomisi ile bu isteğini gerçekleştiremeyen Moskova yönetimi, Güney Kafkasya'da kendi kontrolünü yeniden hâkim kılmak için söz konusu bölgelerdeki tarihsel ve etnik farklılıklardan kaynaklı kriz konularını gündeme getirmek için hamlelerde bulunuyor. Hatta bu hedefine ulaşmak için siyasi baskı ve askerî tehditlerde bulunmaktan da geri durmuyor. Örneğin ekonomik olarak ciddi sıkıntı yaşamasına rağmen hâlihazırda Kuzey Kafkasya

dağlarını Dağıstan'dan aşarak Gürcistan'a bağlayan askerî önemi haiz büyük bir kara yolu projesini hayata geçirmek için çalışıyor.

Rus-Kafkas savaşları sırasında muhtemel Osmanlı müdahalesine karşı yapılmış ve sonraları kullanılmaz hale geldiği için kapanan buradaki yol, bugün Putin'in inisiyatifi ile yeniden inşa ediliyor. Yapılmakta olan yol 2.300-3.000 metre yüksekten geçiyor ve güzergâh üzerinde yerleşik nüfus sayısı çok az. Bu dağlık alanda yapılan böylesine büyük bir altyapı yatırımı ise Azerbaycan ve Gürcistan'daki politikacıları tedirgin ediyor. Çok partili Gürcistan koalisyon hükümeti hem bölgede hem

de ülke içinde yeterince etkin olamadığından gelişen olayları ve bölgedeki eğilimleri genellikle izlemekle yetiniyor. Bu nedenle söz konusu yolun tamamlanmasını çok isteyen Ermenistan, Gürcistan üzerinden de olsa bu yolun Rusya'yı kendisine biraz daha yaklaştıracak olmasını hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a karşı önemli bir avantaj olarak görüyor.

Bu arada Tiflis'te Ermeni Kilisesi'nin çabaları ile hapisten erken çıkan Cavaheti ayrımcı Ermenilerin siyasi lideri Çakalyan'ın sarf ettiği şu sözler de Gürcistan ve bölge barışının geleceği açısından oldukça

dikkat çekici ip uçları barındırıyor: "Biz topraklarımızı iki millet-bir devletin koridoruna çevirmeye müsait hale getirmeliyiz. Bunun için mücadelemize sonuna kadar devam edeceğiz." Bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Gürcistan eski başkanı Saakaşvili'nin bir konuşmasında söylediği uyarı niteliğindeki sözler ise Güney Kafkasya'nın bugün gerçekten mayınlı bir saha olduğu gerçeğini açıkça ortaya koyar nitelikte: "Bakü-Tiflis-Kars demir yolu Kremlin'in boğazında bir kılçık gibi, işte bu sebeple Cavaheti'de çıkabilecek gerilim bu projeye mani olabilir."

Türkiye'nin Doğusunda Nükleer Tehdit

Bundan tam 70 yıl önce, Amerika Birleşik Devletleri'nin Hiroşima ve Nagazaki'de atom bombası kullanmasıyla dünya ilk defa nükleer vahşetin ne olduğunu bizzat gördü. Bu tarihten itibaren sadece bilim ve sanayi değil aynı zamanda insanların siyasi hırsları da geliştikçe nükleer risk ve tehditler yeryüzüne yayıldı ve bu silahlardan elde etme yarışı başladı. Bir süre sonra gidişatın tüm insanlığın sonunu getirecek bir nükleer yarışa dönüşmesi, başta bu silahlara sahip ülkeler olmak üzere bir kısım Batılı ülkeleri önlem alma mecburiyetinde bıraktı. Bu tehditler günümüzde çeşitli uluslararası platformlarda küresel ve bölgesel düzeyde hâlâ sık sık ele alınmakta, araştırma ve analizler yapıp ortak problemlerin çözümü için tedbir mekanizmaları

işletilmeye çalışılmaktadır. Nükleer risk ve tehditleri dünya için hayati kılan sebepler arasında zararın sadece insanoğlu ile sınırlı kalmayıp doğayı da geri dönüşü olmayan bir şekilde etkilemesi gelmektedir.

Bu genel durumun dışında, yaşadığımız coğrafya özelinde, hemen sınırın öte yanında, yakın tehdit olarak duran pratik nükleer sorunlar Türkiye için çok daha hayati görünmektedir. Bunlar içinde İsrail nükleer silahları ve İran'ın sahip olmaya çalıştıkları hep üzerine kafa yorulan tehdit alanları olagelmıştır. Ancak dünya gündemine çok fazla gelmeyen başka bir nükleer güç daha sessiz sedasız bölge barışının altını oymaya devam etmektedir: Türkiye'nin doğusunda yer alan Ermenistan'daki eski teknolojiye sahip nükleer santral ve buna

dayalı olarak Ermenistan'ın elinde bulundurduğu tahmin edilen nükleer silahlar. Ermenistan merkezli bu risk bölgesi Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, İran (kuzeybatısı) dâhil geniş bir coğrafyayı tehdit etmektedir.

Nisan 2016'da Karabağ'da savaşın yeniden alevlenmesi ve akabinde Ermeni ordusunun uğradığı yenilgi üzerine Ermenistan siyasileri ve ordu mensuplarından Azerbaycan'a yönelik tehdit içerikli açıklamaların ardı arkası kesilmedi. Ermenistan eski başbakanı ve günümüzde halen parlamento üyesi Hrant Bagratyan ve Karabağ işgalinin başkomutanlarından General Arkady Ter-Tadevosyan, ülkelerinin elinde nükleer silah bu-

lunduğunu ve bu silahın Azeri ordusu ve halkına karşı kullanılabileceğini dahi söylediler.

1991-1995 yıllarında dönemin Savunma Bakanı Norat Ter-Grigoryants, yaptığı açıklamalarda Ermenistan'ın kendi nükleer silahına sahip olması için gerekli araştırma, bütçe harcamaları ve diğer işlemleri yürüttüklerini belirtmişti. O dönemde bilim, sanayi ve ekonomisi zayıf olan bir devletin bu tür iddialarda bulunması, savaş halinde olunan karşı tarafa yönelik bir blöf ve siyasi-askerî baskı aracı olarak değerlendirilmiş olsa bile, bilim insanları Ermenistan'ın bu niyetinin hayata geçme ihtimalinin az olmadığı ve baskı alınmaması gerektiği görüşünde.

Bilindiği gibi nükleer silahların güçlü patlama ardından şiddetli tahribat ve radyoaktif etki olmak üzere iki temel yıkıcı özelliği söz konusu. Uzun süreli olan bu tahribat tüm çevreyi (insan, hayvan, bitki, su, toprak, hava) etkileyip yapısını değiştirir; canlılarda bağışıklık sistemini çökerterek korkunç hastalıklara ve mutasyona sebep olur; neslin devamı olumsuz etkiler. Radyoaktif maddeler özel güvenlik tedbirleriyle koruma altına alınmadıklarında tüm araziye yayıldıklarından, söz konusu bölgelerdeki ölümcül etkileri onlarca yıl devam eder. Bu tür nükleer silahlar üretmek için çok da gelişmiş bir sanayi-teknoloji veya *know-how*lara

ihtiyaç yoktur. Uzmanların "kirli bomba" adını verdikleri bu silahlar, geleneksel patlayıcı ve radyoaktif malzemeye ulaşıldığında kolaylıkla imal edilebilmektedir. Burada önemli olan sadece gerekli malzemeyi elde edebilmektir. Bu madde nükleer teknolojiye sahip bazı ülkelerde bulunan özel tesislerde üretilmektedir. Radyoloji laboratuvarları bulunan bilim merkezleri, nükleer santraller ve hatta bazı hastaneler bu tür zararlı kimyasalların üretimini gerçekleştirmektedir. Kirli bombanın etkisi radyoaktif maddenin miktarı ve oranına göre değişmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, söz konusu şiddette ve uzun dönem

geniş arazide etki yapabilen miktarın birkaç gramla başladığı gerçeğidir.

Türkiye'nin komşusu Gürcistan, radyoaktif malzeme kaçakçıları ile devamlı ve başarılı bir mücadele vermektedir. Ortalama her iki-üç yılda bir Gürcü istihbaratı Amerikan FBI ve CIA birimlerinin katkıları ve iş birliği ile geniş kapsamlı operasyonlar gerçekleştirmekte; bu operasyonlarda tehlikeli maddeleri ülkeye sokan kişiler tespit edilerek yakalanmaktadır. Örneğin 2006 yılında yakalanan bir Rus vatandaşı üzerinde bulunan 100 gramlık radyoaktif maddenin kaynağının belirlenmesi için alınan numuneler ABD ve Rusya'ya gönderilmiş; yapılan tetkikler sonucu ABD'li uzmanlar maddenin Rusya kökenli olduğunu tespit etmiştir. Rusya ise maddenin menşeinin belli olmadığını açıklayarak suç üstü yakalanmış olan vatandaşının Gürcistan'dan iadesini talep etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da 2003-2014 yılları arasında yakalanan onlarca kişi arasında Gürcülerin yanı sıra çok sayıda Ermenistan vatandaşının olmasıdır. Yakalanan bu kişilerin tespit edilen ortak özelliği ise farklı zamanlarda Ermenistan'da bulunan Metzamor Nükleer Santrali'nde çalışmış olmalarıdır.

Yakalananların üzerinden çıkan ve miktarları birkaç gramla bir kilogramdan fazla olan radyoaktif malze-

meler şunlardır: Sr-90 (*strontium*) ve Cs-137 (*caesium*) nükleonları, U-235 (*uranium*) ve U-238 (*uranium*). Uzmanlar, Sr-90 ve Cs-137 maddeleriyle kirli bomba; U-235 ve U-238 madde-

leriyle de atom bombası üretilebileceğini belirtmektedir. Nisan 2016'da Gürcü istihbarat teşkilatı iki grup Ermeni vatandaşını U-238 maddesinin satışını yaparken (3 milyon ve 200 milyon dolarlık) yakalamıştır. Türkiye sınırından 50 kilometre içeride, Batum Limanı yakınlarında yapılan bu operasyon özel bir tim tarafından gerçekleştirilmiştir.

Son yıllarda artan yasa dışı faaliyetler sebebiyle sınır kapılarındaki güvenlik tedbirlerini arttıran Gürcistan, bütün sınır kapılarına ABD'nin sağladığı 50 milyon dolarlık yardımla

radyoaktif maddeleri algılayabilen dedektör sistemleri kurmuştur. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen bu tür yasa dışı faaliyetler tamamıyla engellenememektedir. Örneğin 2009 yılında Gürcü-Ermeni sınır kapısından geçen bir Ermeni aracında Cs-137 maddesi kalıntısı tespit edilmiş ancak araçta madde bulunamamıştır. Bu durum radyoaktif maddenin daha önce

ülkeye sokulduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Dünyaya Gürcistan üzerinden açılabilen Ermenistan'dan yapılan bu tür yoğun bir radyoaktif malzeme trafiğinin ana kaynağı ise Metzamor Nükleer Santrali'dir. İğdir'dan sadece 15 km mesafede, Ermenistan hududunda bulunan bu santral, 1977'de Sovyetler Birliği döneminde faaliyete geçmiştir. 7 Aralık 1988 tarihinde, Ermenistan topraklarının %40'ında hissedilen ve on binlerce can kaybı yanı sıra ülke sanayinin %40'ını etkileyen büyük depremde Metzamor Nükleer Santrali de etkilenmiş, oluşabilecek muhtemel bir radyoaktif sızıntıyı önlemek için dönemin Sovyet yönetimi Moskova'dan özel uzman ekipleri bölgeye göndermiştir. Zira santralin yerel çalışanları ve personeli, böyle bir duruma müdahale etmek için yeterli bilgi ve teknik donanımına sahip değildir. İlerleyen dönemde Sovyet hükümeti deprem bölgesinde olması hasebiyle taşıdığı risklerden dolayı bu santrali kapatmıştır.

1993'te Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan Azerbaycan'a savaş açmış, ekonomik olarak zaten ciddi sıkıntı yaşanan ülkede hükümet halkın enerji ihtiyacını karşılayabilmek için çok tehlikeli olmasına rağmen santralin tekrar çalıştırılmasına karar vermiştir. Ancak bölgenin deprem kuşağında yer alması gibi

fiziki ve coğrafi şartların getirdiği risklerin yanı sıra santral çevresinde yeterli doğal su kaynağının bulunmaması da ciddi risk oluşturmaktadır. Zira meydana gelebilecek bir kazada reaktörün soğutulması için su kullanılması zarureti vardır.

Aynı teknoloji ile inşa edilen Ukrayna'daki Çernobil Nükleer Santrali'nde 1986 yılında meydana gelen kaza, etkileri halen daha devam eden ağır bilançosu ile hafızalarda ki yerini korumaktadır. Bu korkunç kaza 200.000 kilometrekare araziyi (Ukrayna, Rusya, Beyaz Rusya) doğrudan öldürücü radyoaktif etki altına almıştır. Ayrıca rüzgârların yönüne göre hareket eden radyoaktif bulutlar, yağışlarla birlikte Türkiye dâhil birçok Avrupa ülkesini (İsveç, Norveç, Finlandiya, İngiltere) etkilemişti. Bu coğrafyalarda yetişen pek çok gıda maddesi radyoaktif etkiden dolayı zarar görmüş, insan sağlığı ve bölge ekonomileri telafisi mümkün olmayacak şekilde etkilenmiştir. Tonlarca et, balık, meyve, sebze resmî makamlarca imha edilmiş, piyasalarda ekonomik olarak büyük kayıplar yaşanmıştır. Dönemin Sovyet hükümeti ölenlerin sayısını çok sınırlı bir rakamla açıklamış olmasına rağmen Dünya Sağlık Teşkilatı ve diğer bazı uluslararası uzmanlık kuruluşları 2005 yılında yayımlanan raporlarında Çernobil'deki nükleer sızıntı sebebiyle ölenlerin sayısının 10.000 civarında olduğunu belirtmiştir. New York Bilimler Akademisi tarafından 2010 yılında yayımlanan başka bir

araştırmada, Rus bilim adamları A. Yablukov ve A. Nesterenko, bu rakamın dolaylı etkilerle birlikte 1.000.000'a yakın insan olması gerektiğini hesaplamıştır.

Avrupa Birliği 2007'den bu yana Ermenistan hükümetinden Metzamor Nükleer Santrali'nin kapatılmasını istemektedir. Hatta 2013 yılında kapatma işlemlerinin başlatılması için Ermenistan'a 200 milyon avroluk bir bağış dahi teklif edilmiştir.

Ermenistan'da ülke enerjisinin nerdeyse %30-40'nı sağlayan Metzamor Santrali'nin kapatılıp yeni bir santral inşa edilmesi için yaklaşık 5 milyar dolarlık bir bütçe gerekmektedir. Ancak ekonomik olarak zaten tamamen Rusya'ya bağımlı durumda ki Ermenistan'ın yeni bir santral için ayırabileceği ödeneği yoktur. 2014 sonunda Rusya'nın devlet şirketi olan ROSATOM'la yap-işlet-devret modeliyle 10 yıllık bir anlaşmaya varan Ermenistan hükümeti, bunun

karşılığında 2016 yılında Rusya'dan 270 milyon dolarlık kredi ve 30 milyonluk yardım almıştır.

Sorunun bir diğer boyutu da radyoaktif atıklar meselesidir. Nükleer santral sahibi devletler radyoaktif atıkları yaşam alanlarından uzak bölgelerde, özel konteynerlerle tercihen derin denizlere veya okyanus sularına gömmektedir. Lakin Ermenistan'ın ne denizlere çıkışı vardır ne de toprakları o kadar geniştir. Ermenistan'ın Metzamor Nükleer Santrali'ndeki radyoaktif atık miktarı yıllık yaklaşık 30 tonu bulmaktadır. Bu atıkların nasıl imha edildiği ile ilgili herhangi bir şeffaf uygulama olmadığı için komşu ülkeler Azerbaycan ve İran sık sık Ermenistan'a yönelik eleştirilerini dile getirmektedir. Zira söz konusu atıkların işgal altında bulunan Karabağ topraklarına veya Aras Nehri'ne atılması ihtimaller arasındadır. Bu iddialara karşın Erivan'daki resmî yetkililer radyoaktif atıkların sant-

ralin kendi arazisinde gömüldüğü yönünde açıklamalar yapmaktadır. Nisan 2010'da çevreci yerel STK'lardan biri olan EKOLUR, karların eriyip yeraltı sularına karışmasıyla birlikte Ararat Vadisi'ndeki radyoaktivitenin yükseldiğini açıklamış, bunun üzerine bölgede yaşayan halk protestolarda bulunmuş ve Metzamor atıklarının ülke dışına götürülmesi talep edilmiştir. Ermenistan Enerji Bakanlığı'nın bu taleplere yanıtı; "Bu atıkların uçaklarla taşınması uluslararası anlaşmalarla yasaklanmış durumda, tren yolları da çalışmıyor. Devletin enerji politikası aynen devam edecek. Sağlık ve çevre güvenliği için endişelenmeyi gerektirecek bir durum yoktur." şeklinde geçiştirici bir açıklamadan ibaret olmuştur.

Ermeni hükümeti zaman zaman yurt dışından uzmanlar davet ederek santralin güvenliğinin denetlendiğini söylemektedir. Bu denetimlere ait rapor ve değerlendirmeler hep olumlu olmakla birlikte veriler hiçbir zaman açıklanmamaktadır. Ermenistan sadece kendi halkını değil tüm bölge halklarını doğrudan ilgilendiren ve kaygılandıran bu meseleyi komşuları olan Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye ile bir masaya oturup açığa kavuşturmadıkça Metzamor Nükleer Santrali'nin tehdit ve riskleri karanlıkta kalmaya devam edecektir.

Metzamor Nükleer Santrali'nin Türkiye açısından barındırdığı risk ve tehditler şöyle özetlenebilir:

- Deprem bölgesinde yer alan santralin Türkiye'ye 16 km mesafede olması

- Geçmişte acı tecrübeler yaşanmasına sebep olan eski bir teknoloji ile çalışan santralde insan kaynaklı kaza oranının yüksek olması.
 - Santral arazisinde büyük miktarda nükleer atık depolanması (tahmini 600-800 ton)
 - Türkiye'ye karşı kullanmak üzere kirli bomba üretmek isteyen teröristlere malzeme sağlaması riski bulunması
 - Bölgedeki gerilim konularından olan Karabağ'da kullanılabilecek kirli bomba ihtimalinin bölgenin yanı sıra Türkiye'yi de etkilemesi
- 31 Mart 2016'da Washington'da düzenlenen Dördüncü Dünya Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde Metamor Nükleer Santrali'nin oluşturduğu riskler ve tehditler konusunda ayrı bir oturum gerçekleştirilmiştir. Fakat buradan da konuyla ilgili yapılan genel açıklamalar dışında bir sonuç çıkmamış ve yaptırım mekanizmaları işletilememiştir. Oysa Irak ve İran örneğinde olduğu gibi Müslüman ülkeler söz konusu olduğunda "nükleer tehdit"

bahanesiyle askerî müdahaleler veya yaptırımlar hemen uygulanırken Rusya'nın bölgedeki askerî üssü haline gelen Ermenistan'a hiçbir yaptırım uygulanmaması, Batı'nın uygulamalarındaki çifte standardı ve Haçlı zihniyetini ortaya koymaktadır.

Türkiye bölgede inisiyatif kullanarak bu sorunun çözümü için dünya kamuoyunu ve bilhassa bölge ülkelerini harekete geçirici adımlar atmalıdır.

- Bölge ülkeleri denetim komisyonu kurularak Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın nükleer materyallerin kaçakçılığı konusunda geliştirdiği mekanizma ile Ermenistan arasında iş birliğine gidilmesi çağrısı yapılmalıdır.
- Türkiye'nin doğusunda radyoaktif tehdiye karşı dedektörler kurularak daha yoğun çevre denetimleri yapılmalıdır.
- Doğudaki vatandaşlar olası bir radyoaktif kaza durumunda yapılması gerekenler konusunda bilinçlendirilmelidir.

Sonuç

Kuzey Kafkasya bölgesindeki küçük cumhuriyetlerde görece hâkimiyetini tamamlayan Moskova yönetiminin güneydeki ülkeler üzerine yönelmesi kuşkusuz bölgesel yeni bir jeopolitik gerçeklik ortaya çıkarmıştır. Güney Kafkasya bölgesi sahip olduğu doğal zenginlikler ve Rusya'nın hegemonya hırsı nedeniyle yeni ve karmaşık bir güç mücadelesinin içinde girmiş bulunmaktadır. Bu yeni görünümde Ermenistan ve Rusya müttefikler olarak öne çıkarken diğer yanda Azer-

baycan, Gürcistan ve Türkiye kendi çıkarlarını korumak üzere birbirlerine daha fazla yakınlaşma ihtiyacı duymaktadır. Bölgenin etnik ve dinî yapısı Rusya'nın kullanımına uygun bir zaaf haline gelirken, Ermenistan'ın ileri karakol olarak Moskova'nın saha operasyonlarının merkezine dönüştüğü gözlenmektedir. Tüm bu rekabet içinde Ermenistan'ın sahip olduğu nükleer varlıklar, başta Türkiye olmak üzere tüm aktörler açısından önemli bir güvenlik riski barındırmaktadır.

Mayınlı Sahada

Rus-Ermeni Dansı

Son dönem Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmeler, yeni gerilimlerin habercisi olarak görünmektedir. Suriye ve Ukrayna gibi farklı cephelerde kendine yeni mevziler kazanmış olan Rusya, Dağlık Karabağ konusunda varılan son Azeri-Ermeni anlaşmasındaki rolüyle Güney Kafkasya'da da önemli bir stratejik üsse kavuşmuş oluyor. Bu yeni rekabet döneminde Ermenistan Moskova'nın bölgedeki saha operasyonları için uygun bir alan haline gelirken, Rus-Ermeni yakınlaşması, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki bölgesel yakınlaşmayı hızlandırmıştır.